

УДК 373.542:811.161.2

ББК 81.411.1я73

Оксана Кучерук

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто теоретичні засади формування комунікативної компетентності учнів підліткового віку в шкільному курсі української мови. На основі осмислення порушеної проблеми обґрунтовано вихідні лінгводидактичні положення, дотримання яких забезпечує ефективність методів навчання, спрямованих на вироблення особистісного досвіду мовленнєвого спілкування в контексті україномовної освіти.

Ключові слова: *україномовна освіта, комунікативна компетентність, закономірності навчання, принципи навчання, комунікативні методи навчання.*

Вступ. Стратегія розвитку шкільної україномовної освіти, сучасне розуміння поняття навчальних результатів пов'язані з формуванням як загальних, так і предметних компетентностей, що визначають практичне спрямування, діяльнісно орієнтований характер організації мовної освіти. У зв'язку з цим вироблення комунікативної компетентності учнів засобами української мови як рідної набуває особливого суспільного й особистісного значення, а тому потребує цілеспрямованого вивчення та глибокого наукового осмислення.

Постановка проблеми. Збільшення ролі мовної комунікації в сучасному суспільстві, зростання інтересу до міжособистісного спілкування, посилення вимог до якості комунікативної підготовки учнів засобами української мови зумовило актуальність проблеми формування комунікативної компетентності учнів основної школи в контексті україномовної освіти. У межах україномовної освіти проблема формування комунікативної компетентності учнів тісно пов'язана, по-перше, з науковим завданням розкрити методологію навчання,

спрямованого на реалізацію навчально-комунікативних цілей, по-друге, з практичним завданням виробити в учнів засобами мови готовність успішно застосовувати стратегії і тактики спілкування в різних соціальних умовах.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукової літератури, присвяченої розв'язанню порушеної проблеми, свідчить, що в працях вітчизняних мовознавців (Ф. Бацевич, А. Зеленько, В. Кононенко, М. Кочерган, М. Крупа, М. Плющ, Л. Мацько, О. Селіванова та ін.) описано лінгвістичні положення, що можуть стати підґрунтям у розв'язанні проблеми формування комунікативної компетентності в процесі навчання української мови як рідної. Окремі лінгвометодичні підходи в організації навчально-комунікативної діяльності розкрито в публікаціях дидактиків-філологів, зокрема Т. Симоненко дослідила методику формування професійної мовнокомунікативної компетентності студентів філологічних факультетів [8], І. Дроздова визначила особливості змісту, форм, методів, засобів навчання професійного мовлення студентів ВНЗ нефілологічних спеціальностей [2], К. Климова розробила й обґрунтувала теорію і практику формування мовнокомунікативної професійної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів [3], Л. Мамчур дослідила проблему розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи з урахуванням дидактичних принципів перспективності і наступності [5]. Інтерес сучасних дидактиків-філологів (М. Вашуленко, Н. Голуб, Ж. Горіна, О. Горошкіна, С. Караман, М. Пентилюк, В. Мельничайко, В. Ницета, Е. Палихата, О. Потапенко, Г. Шелехова та ін.) до аспектів формування комунікативної компетентності учнів у процесі навчання української мови є закономірним. Однак залишається чимало нерозв'язаних засадничих лінгводидактичних питань щодо формування мовленнєвої комунікативної компетентності учнів підліткового віку в шкільному курсі української мови. Актуальним є студіювання лінгводидактичних закономірностей, принципів і методів вироблення в школярів готовності до живого спілкування в соціумі.

Мета статті – розкрити концептуальні засади формування мовленнєвої комунікативної компетентності в контексті україномовної освіти учнів основної школи. Завдання цієї роботи: окреслити лінгводидактичні закономірності й принципи вироблення в школярів готовності до ефективного мовленнєвого спілкування, на базі традиційних та інноваційних підходів до методики навчання української мови як рідної, визначити й систематизувати комунікативні методи формування мовної особистості школяра.

Виклад основного матеріалу.

У розв'язанні порушеної проблеми важливо усвідомити суть і структуру поняття комунікативної компетентності. Для цього доречно навести визначення комунікативної "компетенції", подане в словнику-довіднику з української лінгводидактики (за редакцією М. Пентилюк): "комунікативна компетенція – здатність користуватися мовою залежно від ситуації, особлива якість мовленнєвої особистості, набута в процесі спілкування або спеціально організованого навчання. К.к. складається з мовленнєвої компетенції (уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями), мовної компетенції (знання одиниць мови та правил їх поєднання), предметної компетенції (уміння на основі активного володіння загальною лексикою відтворювати в свідомості картину світу), прагматичної компетентності (здатність до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування функціонально-стильових різновидів мовлення)" [10, с. 70]. *Базою для формування комунікативної компетентності в шкільному курсі української мови є мовна і мовленнєва текстова компетентності.* Характерною особливістю плекання в основній школі носія української мови, який володіє кількома компетентностями, є те, що саме на цьому етапі рідномовної освіти (після пропедевтичного вироблення загальної грамотності й комунікативно-мовленнєвих умінь у початковій школі) систематично й у взаємозв'язку формується загальна освіченість учнів як мовних особистостей і готовність до ефективного спілкування в різних соціальних

ситуаціях. Становлення мовної компетентності забезпечується методичними діями, спрямованими на оволодіння системою мовних знань і формування навчально-мовних та правописних умінь. Методологічною основою формування мовної компетентності є ідеї *системно-структурного, функціонально-діяльнісного, когнітивно-герменевтичного підходів до мови*. Натомість методичні цілі формування мовленнєвої текстової компетентності визначають спрямування навчальних дій на оперування фактичним мовним матеріалом для розвитку мовленнєвої активності учнів, що уможлиблює вироблення умінь сприймати текст на слух, розуміти, інтерпретувати вербальну інформацію, закладену в тексті; читати мовчки, вголос; складати текст (усно чи письмово), доцільно використовуючи мовні засоби в мовленні; редагувати, удосконалювати текст та ін. Методологічною основою формування мовленнєвої текстової компетентності є комплексна ідея *когнітивно-герменевтично-креативного підходу до мови*, оскільки мовленнєву діяльність вважають різновидом когнітивної, а дидактичному тексту, особливо художнього стилю, властивий пізнавально-герменевтичний потенціал, що потребує творчого осягнення й розкриття; так само креативний підхід необхідний для вироблення в учнів умінь і досвіду мовленнєвої творчості. Однак, як стверджує В. Мельничайко, "... вміння будувати речення та компонувати текст не забезпечує формування навичок практичної мовної діяльності. При здійсненні мовного спілкування вихідним пунктом є не структура, а ситуація, смисл висловлювання [6, с. 81]". Діяльність спілкування визначається в науці як загальний тип людської діяльності, спрямований на розв'язання завдань соціального зв'язку. Виділяють, зокрема І. Рум'янцева, три аспекти спілкування: комунікативний, перцептивний та інтерактивний [9, с. 52].

Стратегічне завдання шкільного навчання української мови – забезпечити вільне володіння мовою як засобом спілкування. Методологічною основою формування комунікативної мовленнєвої компетентності є *ідея комунікативно-ситуативної діяльності*. Процесуальні мовленнєві акти як одиниці комунікації породжуються ситуаціями й відбуваються між двома чи більше особами для

досягнення певних цілей мовця. Як стверджує М. Львов, термін "мовленнєвий акт" не може застосовуватися до тексту [4, с. 55]. Тому в шкільній практиці важливим стимулом навчальної комунікації є створення ситуацій, у яких учні виступають мовленнєвими партнерами. Важливе значення для обґрунтування теоретичних засад формування комунікативної мовленнєвої компетентності має концепція Л. Виготського щодо культурно-історичного розвитку людини, теорія "діалогу культур" В. Біблера, психолінгвістичні погляди О. О. Леонтьєва та ін. Відповідно під час педагогічної організації формування комунікативних стратегій і тактик учнів засобами мови потрібно враховувати такі ідеї:

- для вироблення комунікативної компетентності необхідні навчальні моделі, які відбивають різні життєві мовленнєві ситуації;

- у спілкуванні простежується закономірний зв'язок між мовними знаками і значенням, з огляду на це в навчальній аналітико-синтетичній роботі над ситуативним мовленням доцільно застосовувати шлях "від змісту – до форми";

- міжособистісне спілкування – це завжди діалог між різними культурами;

- спілкування пов'язане з обміном ціннісними смислами й мисленнєвим узагальненням дійсності;

- процес спілкування складається з трьох аспектів: породжується мотивацією, планується шляхом висунення комунікативних цілей, добору засобів для їх досягнення, після чого здійснюється відповідно до поставлених цілей.

Побудова лінгводидактичної моделі процесу формування комунікативної компетентності учнів передбачає дослідження *специфічних закономірностей*:

- залежність формування готовності до ефективної комунікативної взаємодії в суспільстві від взаємозв'язку вироблення вмінь спілкування й вивчення специфіки одиниць української мови;

- залежність комунікативного розвитку учнів від їхнього рівня володіння різними мовленнєвими жанрами (запрошення, подяки, прохання, привітання, побажання, прощання та ін.);

–залежність розвитку вмінь продуктивної дискурсивної діяльності від виконання дій комунікативного характеру, знання мовленнєвого етикету й толерантної поведінки в спілкуванні;

–залежність мовленнєвого комунікативного розвитку учнів від співвіднесення мовленнєвої дії і навчальної дії як мети і методу її досягнення;

–залежність вироблення навичок ефективного спілкування від умінь сприймати й розуміти висловлювання та виражати власні думки, почуття, а також від володіння невербальними засобами спілкування;

–залежність розвитку комунікативних умінь від наявності в учня-мовця комунікативної мотивації й комунікативної позиції, у якій виявляється рівень його індивідуальності й освіченості;

–залежність вільного комунікативно виправданого володіння мовою від навчальної роботи над монологічними і діалогічними, усними і письмовими дискурсами-текстами;

–залежність вироблення навичок ефективного спілкування від "комунікативної грамотності" учня;

–залежність ефективності комунікативно спрямованих методів навчання від створення в освітньому процесі позитивної атмосфери дидактичного спілкування.

Дослідження окреслених лінгводидактичних закономірностей дає змогу з'ясувати принципи, що спрямовують на реалізацію діалогової стратегії україномовної освіти й визначають особливості методики формування комунікативної компетентності учнів в активній мовленнєвій практиці: *принцип комунікативно-діяльнісного підходу в роботі над мовою, принцип опори на наявний когнітивно-комунікативний досвід учня, принцип діалогічності в навчанні, принцип рольової організації змісту і процесу навчання, принцип ситуативного спрямування процесу формування комунікативних умінь, принцип навчальної співпраці, принцип етикетності*. Керуючись названими принципами в організації навчання української мови, вчитель забезпечить практичне спрямування навчання мови на вищому – комунікативному – рівні. Реалізація цих

принципів у системі комунікативно спрямованих методів допоможе сформувати в учнів комунікативну грамотність, майстерність ведення діалогу, виробити різні комунікативні тактики. Вивчення проблеми формування складників комунікативної компетентності в контексті сучасної педагогічної теорії і шкільної практики україномовної освіти дає змогу констатувати, що відповідно до навчальних цілей вироблення навичок ефективного спілкування не може відбуватися лише традиційними методами навчання, пріоритетними мають бути комунікативні методи навчання, а саме: *групове обговорення навчально-тематичних питань, рольова гра, кейс-метод, комунікативні тренінги* та ін. У використанні таких методів навчання потрібно дотримуватися низки вимог: забезпечення зв'язку змістового і процесуального складників мовно-комунікативної підготовки учнів, відповідності методів загальнодидактичним і лінгвометодичним принципам навчання, ситуативності добору методів навчання, урахування індивідуального когнітивно-навчального стилю учня, опора на чуття міри в доборі методів для навчальної технології, забезпечення належного рівня інтерактивності навчання, застосування сучасних матеріальних засобів навчання.

З метою більш чіткого розв'язання проблеми комунікативних методів навчання систематизуємо їх, спираючись на окремі ідеї О. Ворожбитової, В. Носкова та ін. Структура дидактичного методу складається з навчально-ситуативних дій, які забезпечують одержання запроєктованого в цілях результату, тому видається логічним класифікувати **комунікативні методи навчання** за основними, домінуючими діями учнів:

– комунікативні методи, що ґрунтуються на *когнітивно-інтерпретаційних діях засобами мови*, зокрема сприймання, розуміння, узагальнення, обмін інформацією між учасниками спілкування (*методи бесіда, дискусія, "розумовий штурм", проблемно-рефлексивний полілог, кейс-метод*);

– комунікативні методи, що передбачають *дії моделювання ситуативної мовленнєвої взаємодії* (*метод діалогів, метод інциденту, метод нейролінгвістичного програмування*);

– комунікативні методи, в основі яких *інтерактивна діяльність* школярів, тобто взаємний обмін не лише знаннями, висловлюваннями, а й діями в процесі спільної навчальної діяльності (*рольові, ділові ігри, "акваріум", "ажурна пилка"*).

Потрібно зазначити, що пропонований поділ комунікативних методів на групи має відносний характер. Хоч названі групи відрізняються між собою специфічним орієнтуванням навчальних дій, у складі кожної з них можуть виявлятися спільні методи, що пояснюється функціональними взаємозв'язками, трансформацією дій залежно від цілей і комунікативних ситуацій у навчально-виховному процесі. За допомогою цих методів учні можуть набувати інформаційно-комунікативного досвіду, оволодівати різними комунікативними стратегіями, тобто цілеспрямовано організованими й керованими лініями поведінки щодо виконання комунікативних завдань, – *рецептивними стратегіями* в умовах аудіювання, читання, *продуктивними стратегіями*, пов'язаними з монологічним мовленням (стратегії ухиляння, стратегії спрощення висловлювання, перефразування, описового формулювання думки), *інтерактивними стратегіями* звернення за допомогою, розподілу ролей, досягнення взаємного розуміння в діалозі, *посередницькими стратегіями* (з використанням переказування, реферування, мовного перекладу). У цілому система методів формування комунікативної мовленнєвої компетентності містить навчальні методи, спрямовані на розвиток знань і творчих умінь застосовувати ефективні комунікативні дії в різних ситуаціях спілкування, які, до того ж, мають синергетичну природу. Відповідні методи навчання дають змогу формувати готовність до виконання різних комунікативних ролей у процесі активної життєвої взаємодії.

У теорії і практиці формування здатності до успішного спілкування проблемним є питання використання комунікативних методів навчання з метою риторичної підготовки учнів. Це питання мотивоване тим, що природа дій ефективних комунікативних технік була й залишається предметом риторики. Мовлення носія мови, здатного до активної комунікативної взаємодії в соціумі,

має відзначатися комунікативно-риторичними якостями. Заслужує на увагу думка О. Ворожбитової, що комунікативна граматики в лінгвориторичному вимірі обертається взаємопов'язаними етосно-мотиваційно-диспозитивними (для чого?), логосно-тезаурусно-інвентивними (про що?), пафосно-вербально-елокутивними (як?) параметрами дискурсу-тексту. Структура "інтегральної лінгвориторичної компетенції" в "дидактичному розрізі", за О. Ворожбитовою, містить "мовну субкомпетенцію", "текстову субкомпетенцію", "комунікативну субкомпетенцію" [1, с. 128, с. 143]. Пошук шляхів удосконалення україномовної освіти свідчить, що залишається відкритим питання результативних методів вироблення в учнів мовленнєвих навичок риторичної майстерності. Сучасне розуміння риторичного мистецтва пов'язане насамперед з успішним володінням різними діалогічними формами мовленнєвої комунікації. Вихідними для добору, проектування й упровадження в шкільну практику методів формування навичок риторичного мистецтва є такі положення:

–ефективність формування комунікативно-риторичної культури школярів залежить від реалізації в навчальному процесі принципів єдності мовлення і мислення, креативності, інтерактивності;

–вироблення практичних умінь ораторської майстерності на основі пізнання учнями національних традицій красномовства, етикетних формул, у яких відбилася культура народу;

–розвиток навичок вправного живого спілкування залежить від розуміння комунікативної природи мовленнєвих актів, урахування складників комунікативної ситуації, комунікативної поведінки й риторичних прийомів мовців;

–формування вміння добре володіти словом має спиратися на риторичні зразки.

Потрібно зазначити, що методи розвитку комунікативно-риторичних здібностей учнів (*кейс-метод, аналіз риторичних зразків, дебати, "мікрофон", "круглий стіл"* та ін.) передбачають два основні напрями функціонування:

1) формування вміння публічного виступу і 2) розвиток навичок діалогічного спілкування, необхідних для активної життєдіяльності. Використання при цьому відеозаписів реальних ситуацій забезпечує комунікативну мотивацію в освітньому процесі посилює ініціативність у спілкуванні й допомагає учням розширювати власні комунікативні ресурси, оволодівати різними комунікативними вміннями вибирати ефективні стратегії і тактики для досягнення взаєморозуміння між співрозмовниками, розв'язання комунікативних завдань.

Особливістю методів, спрямованих на комунікативно-ситуативний розвиток учнів, є те, що вони створюють таке освітнє середовище, для якого характерне комплексне застосування мовних засобів з метою комунікації, мовне спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях. Досягнення комунікативних цілей формування мовної особистості залежить від свідомого цілеспрямованого проектування навчально-виховного процесу на основі раціонального поєднання дидактичних методів і засобів навчання, які забезпечують їх функціонування в межах комунікативно спрямованих навчальних технологій. Особливе значення мають такі дидактичні засоби, як навчальні тексти, комунікативно-ситуативні завдання, Інтернет, дидактичні матеріали, що ілюструють різні соціокультурні комунікативні ситуації для обговорення з учнями, аналізу, порівняння, наслідування.

Результати дослідження. У процесі дослідження засад, які виявляються в комунікативно спрямованій лінгвометодиці, визначено специфічні закономірності й принципи формування комунікативної компетентності, обґрунтовано класифікацію комунікативних методів навчання мови за домінуючими діями учнів – когнітивно-інтерпретаційними, моделювання ситуативної комунікативної взаємодії та інтерактивними.

Висновки. Характерною особливістю методики формування мовленнєвої комунікативної компетентності є те, що вона орієнтована на розвиток здатності ефективного спілкування в різних соціальних ситуаціях. Вироблення комунікативної компетентності на основі ситуативного підходу має відбуватися у

тісному зв'язку з формуванням мовної компетентності та мовленнєвої текстової компетентності. В організації методики формування мовної особистості, яка володіє здатністю ефективного спілкування засобами української мови, доцільно спиратися на систему комунікативних методів навчання, що передбачають когнітивні, інтерпретаційні, моделювальні та інтерактивні дії. Перспективними є подальші дослідження психолого-педагогічних умов упровадження інформаційно-комунікаційних технологій під час організації україномовної освіти школярів, формування комунікативної компетентності учнів засобами медіа-дидактики на заняттях з української мови, формування риторичної компетентності старшокласників.

Список використаних джерел

1. *Ворожбитова А. А.* Теория текста: Антропоцентрическое направление : [учеб. пособие] / А. А. Ворожбитова. – [2-е изд.]. – М. : Высшая школа, 2005. – 367 с.
2. *Дроздова І. П.* Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів ВНЗ нефілологічних спеціальностей : [монографія] / І. П. Дроздова. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 320 с.
3. *Климова К. Я.* Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів : [монографія] / К. Я. Климова. – Житомир : РУТА, 2010. – 560 с.
4. *Львов М. Р.* Основы теории речи : [учеб. пособие] / Львов М. Р. – М. : Академия, 2002. – 248 с.
5. *Мамчур Л. І.* Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : [монографія] / Л. І. Мамчур. – Умань : Видавець "Сочінський", 2012. – 449 с.
6. *Мельничайко В. Я.* Лінгвістичні основи викладання української мови в школі / В. Я. Мельничайко // Мовознавство і школа. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 22–123.
7. *Носков Володимир.* Психогігієнічні аспекти гуманізації вищої школи [Електронний ресурс] / В. Носков // Соціальна психологія. – 2003. –

8. Симоненко Т. В. Теорія і практика формування професійної мовно-комунікативної компетенції студентів філологічних факультетів: [монографія] / Т. В. Симоненко. – Черкаси : Вид-во Вовчок О. Ю., 2006. – 328 с.

9. Румянцева И. М. Психология речи и лингвопедагогическая психология / И. М. Румянцева. – М. : ПЕР СЭ; Логос, 2004. – 319 с.

10. Словник-довідник з української лінгводидактики : [навч. посібник] / [О. Горошкіна, Н. Єсаулова, О. Лук'янченко та ін.] ; за ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.

Аннотация

В статье рассмотрены теоретические засады формирования коммуникативной компетентности учащихся подросткового возраста в школьном курсе украинского языка. На основе осмысления поставленной проблемы обоснованы исходные лингводидактические положения, важные для обеспечения эффективности методов обучения, направленных на приобретение личностного опыта речевого общения в контексте украиноязычного образования.

Ключевые слова: украиноязычное образование, коммуникативная компетентность, закономерности обучения, принципы обучения, коммуникативные методы обучения.

Summary

The article deals with the theoretic base are forming communicative competence of pupils adolescence in the context of Ukrainian language school education. Based on the understanding of the problem proved the leading linguo-didactics principles, if complied with provided effectiveness methods of study, directed on the development personal experience of speech communication in the context of Ukrainian language education.

Key words: Ukrainian language education, communicative competence, regularity

of study, principles of study, communicative methods of study.